

Yayın Geliş Tarihi: 16.08. 2018

Ermeni Araştırmaları Dergisi

Yayına Kabul Tarihi: 20.11.2018

Sayı: 61, Yıl: 2018, Sayfa: 271-296

ISSN: 1303-068X

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Çakı, Caner. "Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Joseph Stalin Döneminde Kullanılan Sovyet Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 61 (2018): 271-296.

Araştırma Makalesi

ERMENİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE JOSEPH STALİN DÖNEMİNDE KULLANILAN SOVYET PROPAGANDA POSTERLERİ ÜZERİNE İNCELEME

(THE EXAMINATION ON SOVYET PROPAGANDA POSTERS USED IN THE
ARMENIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN JOSEPH STALİN'S POWER)

Caner ÇAKI*

Öz: 1920 yılında kurulan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ESSC), 1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) bağlı cumhuriyetlerden biri olmuştur. Ermenistan, SSCB'den bağımsızlığını ilan edeceği 1991 yılına kadar Komünizm ideolojisi altında kurulan idarelerce yönetilmiştir. Bu dönemde SSCB, Ermenistan üzerinde nüfuzunu koruyabilmek için bir takım propaganda faaliyetinde bulunmuştur. Özellikle, Joseph Stalin'in SSCB'nin yönetiminde bulunduğu dönemde (1924-1953), Ermenistan üzerinde SSCB'nin yoğun bir propaganda faaliyetinde bulunduğu görülmüştür. Sovyet propagandası bu dönemde özellikle posterleri etkin bir şekilde propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bu çalışmada Stalin döneminde, Ermenistan'da propaganda amaçlı posterlerden nasıl ve ne yönde yararlanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Ermeni Moskova Müzesi ve Milletler Kültürü'nce belirlenen dönemin etkili propaganda posterleri içerisinden amaçlı örneklem metodu

* ORCID iD: 0000-0002-1523-4649

Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı,
caner.caki@inonu.edu.tr

kullanılarak belirlenen, Stalin döneminde kullanılan 5 propaganda amaçlı poster (Sovyet Eğitimi, Sovyet Ailesi, Vatan Savunması, Genel Taarruz, Sovyet Ermenistanı), nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen posterler, Fransız Dil Bilimci Roland Barthes'ın düzanlam, yananlam ve mit kavramları üzerinden ele alınmıştır. Elde edilen bulgular ışığında, posterlerde Stalinizm'in "refah", "çağdaşlık", "huzur" gibi olumlu metaforlar üzerinden sunulduğu, Stalin'in de Ermeni halkı üzerinde kült lider olarak inşa edildiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan, Sovyetler Birliği, Stalinizm, Propaganda, Poster*

Abstract: *The Armenian Soviet Socialist Republic (ESSC), founded in 1920, was one of the countries affiliated to the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in 1922. Until 1991, when Armenia declared its independence from the USSR, it was ruled by administrations established under the ideology of Communism. During this period, the USSR carried out a number of propaganda activities to protect its influence on Armenia. In particular, during the period when Joseph Stalin was under the administration of the USSR (1924-1953), the Soviet propaganda on Armenia was actively engaged. Soviet propaganda used posters in this period effectively for propaganda purposes. In this study, it was attempted to show how and in what way posters for propaganda were utilized in Armenia during the Stalin's power. For this purpose, 5 propaganda posters (Soviet Education, Soviet Family, Homeland Defense, General Offensive, Soviet Armenia) used during the Stalin period, determined by using the purposeful sampling method in the effective propaganda posters of the period determined by the Armenian Moscow Museum and Culture of Nations, were examined using the semiotical analysis method in the qualitative research methods. The posters selected within the scope of the study were analyzed under the French Linguistic Scientist Roland Barthes' dénotation, connotation and myth. In the light of the findings, it was found that the Stalinism in posters was presented through positive metaphors such as "prosperity", "modernity", "peace" and Stalin was built as a cult leader on the Armenian people.*

Keywords: *Armenia, Soviet Union, Stalinism, Propaganda, Poster*

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ESSC), 1920 yılında kurulmuştu. Kuruluşundan iki yıl sonrada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir parçası olduğu ilan edilmişti. Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan Komünizm ideolojisi altında yönetilmişti. Bu dönemde, Ermenistan'daki Komünist Parti, cumhuriyet içerisinde alınan tüm idari, sosyal ve kültürel kararların tek belirleyicisi olmuştu. Sovyetler Birliği adına alınan tüm ortak kararlara da, birliğe bağlı diğer cumhuriyetlerin olduğu gibi, Ermenistan'ın da kayıtsız şartsız uyması gerekmişti. Bunun sağlanabilmesi için Sovyetler Birliği, birliğe bağlı cumhuriyetlerde yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştü. Ermenistan'da Sovyet propagandasının etkili olduğu dönemler, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Joseph Stalin döneminde gerçekleştirilmişti. Nitekim bu dönemde, Sovyetler Birliği beş yıllık kalkınma planlarını devreye sokmuş ve birliğe bağlı cumhuriyetlerin de plan kapsamında oluşan üretim seferberliğine katılması istenmişti. Diğer yandan yine aynı dönemde Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması, Sovyet propagandasının Ermenistan'ı doğrudan savaşa dahil etmek için yoğun bir propaganda faaliyetine yönelmesine yol açmıştı. Bu amaçla dönemin kitle iletişim araçları Sovyet propagandası tarafından etkin bir şekilde kullanılmıştı. Özellikle bu dönemde basılan posterler, Sovyetler Birliği'nin önemli bir propaganda silahı haline gelmişti. Çalışma kapsamında ideolojik söylemleri bağlamında Stalin döneminde Ermenistan'a yönelik basılan posterlerin propaganda amaçlı nasıl ve ne yönde kullanıldıkları göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Son yıllarda Türkiye'de posterlerin ideolojik söylemler bağlamında propaganda amaçlı kullanımlarını inceleyen alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde; Çakı,¹ "Nazi Almanyası Etkisindeki İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'nin Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme" adlı çalışmada İtalya'da Benito Mussolini'nin Faşizm ideolojisini konu alan propaganda amaçlı posterlerini incelemiştir. Elde edilen bulgularda, İtalyan propagandasının, Nazi Almanyası'nı İtalyan kamuoyuna olumlu metaforlar üzerinden yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır. Çakı ve Gülada,² "Vichy Fransası'nda İşgal Propagandası" adlı çalışmada 2. Dünya Savaşı döneminde kurulan Vichy Fransası'nda, Faşizm ideolojisi temelinde uygulanan propaganda faaliyetlerini propaganda amaçlı kullanılan posterler üzerinden incelemiştir. Çalışma sonucunda, Fransız propagandasının Müttefik

1 Caner Çakı, "Nazi Almanyası Etkisindeki İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'nin Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme". *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 11, Sayı: 2 (Temmuz 2018): 252-272.

2 Caner Çakı ve Mehmet Ozan Gülada, "Vichy Fransası'nda İşgal Propagandası". *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7, Sayı: 1 (Temmuz 2018): 53-80.

Devletleri'ne karşı Fransa genelinde nefret söylemi inşa etmeye çalıştığı ortaya çıkarılmıştır. Çakı ve Topbaş,³ “Almanya İçin Alternatif Partisi'nin Göçmen Karşıtı Propaganda Faaliyetlerini 2017 Alman Federal Seçimleri Üzerinden Okumak” adlı çalışmada da, Almanya İçin Alternatif Partisi'nin (AfD) ideolojik söylemlerini propaganda amaçlı oluşturulan parti posterlerine nasıl yansıttığını ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmanın bulgularında, AfD'nin posterlerinde Alman milliyetçiliğini esas alan göçmen karşıtı bir propaganda yürüttüğü ortaya konulmuştur.

Mevcut çalışmalarda Faşizm, Nazizm, Komünizm gibi ideolojilerin propaganda posterlerine yansımaları incelenmiş, posterlerde ideolojik söylemlerin nasıl sunulduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada ise doğrudan bir ideolojik söylemden ziyade, Sovyetler Birliği'nde Komünizm ideolojisi altında hüküm sürmüş Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Joseph Stalin tarafından oluşturulan Stalinizm uygulamasının (Stalin'in uyguladığı siyasi sistemde kullanılan Marksist-Leninist ideolojinin teori ve pratiği) yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Stalin tarafından inşa edilmeye çalışılan yönetim anlayışının, ESSC'deki yerel kodlar ile birlikte nasıl ve ne yönde sunuldukları gösterilmektedir. Posterlerin analizinde Sovyet propagandasının cumhuriyetlerin genelinde dayattığı söylemlerin ESSC'deki ulusal pratikler ile nasıl harmanlandıkları açıklanmaktadır. Böylece çalışmada Sovyet propagandasının Ermenistan'ın ulusal değerlerini koruyarak, Stalinizm'i ESSC'deki halka nasıl benimsetmeye çalıştığı gösterilmektedir.

Kapsamlı bir literatür taraması sonucunda, alanda Stalin döneminde ESSC üzerinde uygulanan Sovyet propaganda faaliyetlerini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle çalışma, alanda özgün olma niteliği taşımakta ve gelecek çalışmalar için önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

1. ERMENİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NE GENEL BAKIŞ

Ermenistan, jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca farklı ülkelerin egemenliği altında yaşamıştı. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Ermenistan topraklarında, Osmanlı İmparatorluğu ve Safevî Devleti arasında önemli savaşlar meydana gelmişti. İki ülke arasında yaşanan savaşlardan sonra Ermenistan, batı ve doğu olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Batı Ermenistan,

3 Caner Çakı ve Hasan Topbaş, “Almanya İçin Alternatif Partisi'nin Göçmen Karşıtı Propaganda Faaliyetlerini 2017 Alman Federal Seçimleri Üzerinden Okumak”. *Erciyes İletişim Dergisi* 5, Sayı: 4 (Temmuz 2018): 59-74.

Osmanlı İmparatorluğu'nun denetiminde kalırken, günümüzde Ermenistan'ın sınırlarını kapsayan Doğu Ermenistan da Safevî Devleti'nin idaresi altına girmişti. 19. yüzyılda İran ve Rusya arasında meydana gelen savaşlarda, Doğu Ermenistan toprakları Rusya'nın eline geçmişti. Bu dönemde Ermenistan, Rus Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu arasında meydana gelen savaşlara tanıklık etmişti. Rusya'da 1917 yılında Ekim Devrimi meydana geldiğinde, oluşan otorite boşluğundan yararlanan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile 1918 yılında Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'ni (TDFC) kurarak Rusya'dan bağımsızlığını ilan etmişti.⁴ Aynı yıl birliğin dağılmasıyla, bağımsız Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti (EDC) kurulmuştu. EDC, uluslararası alanda tanınmayan *de facto* bir ülke olarak varlığını sürdürmüştü.⁵

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile imzalanan 1918 tarihindeki Brest Litovsk Barış Antlaşması gereğince Kafkasya'da kısa süreli üstünlük elde etmeyi başarmıştı. 1918 yılında Osmanlı Ordusu Azerbaycan'ın başkenti Batum'a kadar ilerlemişti. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması gereği Kafkasya'dan tümüyle çekilmek zorunda kalmıştı. Ermenistan ile Türkiye arasında 1920 yılında Gümrü Antlaşması imzalanmış ve iki ülke arasında yaşanan çatışmalar son bulmuştu. 1920 yılında Sovyet Birliği, tekrar kontrol temin edebilmek için Ermenistan'a Kızıl Ordu'yu göndermişti. Kızıl Ordu'nun EDC'nin başkenti Erivan'a girmesi ile birlikte ülke fiili olarak son bulmuştu. Sovyetler Birliği, ülkede denetim sağladıktan sonra 1920 yılında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni (ESSC) ilan etmişti. Daha sonra ESSC, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dahil olan 15 cumhuriyetten biri haline gelmişti. Ermenistan, cumhuriyette bulunan Komünist Parti tarafından, Komünizm ideolojisi altında yönetilmeye başlanmıştı. Böylece Ermenistan, tamamen Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altında bulunmuştu. 1980'li yılların sonunda Sovyetler Birliği hızlı bir dağılma sürecine girmişti. Bu süreçte, Sovyet Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un uyguladığı perestroika (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) politikaları birliğin dağılma sürecini durduramamıştı. 1990 yılında ilk olarak Litvanya, Sovyetler Birliği'nden ayrıldığını ilan etmişti. Litvanya'yı diğer birlik üyesi cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanları izlemişti. Ermenistan da, 23 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmişti. Ermenistan'ın bağımsızlık ilanından çok kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla meydana gelen otorite boşluğu nedeniyle, Ermenistan ve Azerbaycan arasında Karabağ Sorunu yüzünden günümüze kadar devam

4 Mary Allerton Kilbourne Matossian, *The Impact of Soviet Policies in Armenia*. (Holland: Brill Archive, 1955), 25.

5 Kamuran Gürün, *The Armenian File, The Myth of Innocence Exposed*, 3. Printing, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007), 286.

eden çatışmalar yaşanmaya başlamıştı.⁶ Ermenistan, bağımsızlığını elde ettikten sonra Soğuk Savaş döneminde karşı bloğunda yer aldığı Avrupa Devletleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştı. Buna karşın Ermenistan, Rusya Federasyonu ile de ilişkilerini dostluk çerçevesinde sürdürmeye devam etmişti.

2. JOSEPH STALİN DÖNEMİ'NDE SOVYET PROPAGANDASI

Propaganda, belirli bir ideolojinin kitle iletişim araçları vasıtasıyla kitlelere aktarılması ve kitlelerin istenilen yönde ikna edilmesini amaçlayan bir iletişim türüdür. Propaganda propagandacının amacına hizmet etmektedir.⁷ Propaganda tek yönlü bir iletişim süreci bulunmaktadır. Bu yüzden kitlelere aktardığı düşüncelerin tartışılmasına veya yorumlanmasına izin vermemektedir. Propagandacının tek gayesi mevcut düşüncüyü karşı tarafa doğrudan kabul ettirmektir.⁸ Bu nedenle propaganda, tek parti ile yönetilen totaliter rejimlerde sıklıkla kullanılan bir iletişim yöntemidir. Nitekim, Sovyetler Birliği'nin kuruluşunda ve dünya gücü olarak uluslararası arenada yer almasında propagandanın önemli bir işlev gördüğü söylenebilir.

Sovyetler Birliği'nin kurucusu Vladimir Lenin döneminde Sovyet propagandası kitleler üzerinde büyük bir etki oluşturmayı başarmıştı. Bu başarının altında yatan en temel nedenlerden biri, Sovyet propagandasının kitlelerin beklentilerini karşılayan "Toprak ve Barış", "Ekmek, Barış ve Özgürlük" şeklindeki kısa ve net söylemlere yönelmesi olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin kurucusu Vladimir Lenin döneminde Sovyet propagandası kitleler üzerinde büyük bir etki oluşturmayı başarmıştı. Bu başarının altında yatan en temel nedenlerden biri, Sovyet propagandasının kitlelerin beklentilerini karşılayan "Toprak ve Barış", "Ekmek, Barış ve Özgürlük" şeklindeki kısa ve net söylemlere yönelmesi olmuştur.⁹ Diğer yandan Lenin'in etkileyici retorik ve dönemin kitle iletişim araçlarının başarılı bir şekilde kullanılması ile Rus halkı üzerinde nüfuz elde edilmesi amaçlanmıştır. Buna karşın 1917-1922 yılları arasında süren Rus İç Savaşı döneminde Bolşeviklerin ülke genelinde tamamen kontrolü elde etmesi mümkün olamamıştı.

6 Mustafa Gökçe, "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies* 6, Sayı: 1 (2011): 1113.

7 S. Garth Jowett & Victoria O'donnell, *Propaganda & Persuasion*. (USA: Sage, 2014), 1.

8 Aysel Aziz, *Siyasal İletişim*. 2. Baskı. (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007), 15.

9 Jean Marie Domenach, *Politika ve Propaganda*. Çev., Tahsin Yücel, 2. Basım. (İstanbul: Varlık Yayınları, 2003), 32.

Ekim Devrimi'nin kilit ismi Lenin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin denetimi Joseph Stalin'in eline geçmişti. Stalin'in iktidarda bulunduğu dönemdeki koşullar ve parti içerisindeki amaçları, Sovyet propagandasının Lenin dönemine göre çok farklı bir seyir izlemesine yol açmıştı.¹⁰ Stalin, Sovyetler Birliği genelinde medya üzerinde sıkı bir denetim kurmuştu. Sovyetler Birliği'nde, Stalin'in veya Stalinizm'in herhangi bir şekilde eleştirilmesine izin verilmemişti. Bu amaçla muhalif görülen yayınlar Stalin'in yönetimi tarafından sansürlenmişti.¹¹ Sovyet medyası tamamen Stalin'in idaresinde, Stalinizm'i yücelten haberlere yer vermişti. Bu yüzden, cumhuriyetteki medya Stalin'in uygulamalarını doğrudan halka aktaran propaganda aracı olma işlevinin dışına çıkamamıştı.

Stalin Dönemi'nde Nazizm ideolojisine karşı posterler üzerinden etkin bir propaganda yürütülmüştü. Buna kaşın 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'ndan sonra, Nazizm karşıtı propaganda aniden ve beklenmedik bir şekilde kesildiği görülmüştü.¹² Nazilere karşı Sovyet propagandasında yumuşama uzun sürmemiş, 1941 yılında Barbarossa Harekatı'ndan hemen sonra Sovyetler Birliği Nazilere karşı öncekinden çok daha şiddetli bir şekilde propagandalarını devam ettirmişti.

Stalin'in Sovyetler Birliği üzerinde tesis ettiği sıkı denetim mekanizması, Nazilerin Sovyetler Birliği'ne saldırıya geçeceği 1941 yılına kadar kesintisiz devam etmişti. 22 Haziran 1941 yılında Nazi Almanyası hiç bir savaş ilanında bulunmadan, Sovyet-Alman sınırını geçerek Sovyetler Birliği'ni işgal etmeye başlamıştı. Nazi Almanyası'nın saldırısına karşı hazırlıksız olan Sovyet Birliği'nin pek çok şehri kısa süre içerisinde Nazilerin eline geçmişti. İlerleyen süreçte, Naziler Sovyetler Birliği'nin başkenti Moskova'nın önlerine kadar gelmişti.¹³ Bunun üzerine Stalin, Sovyetler Birliği'ne bağlı tüm

Stalin, Sovyetler Birliği'ne bağlı tüm cumhuriyetlerde, Nazi Almanyası'na karşı yoğun bir propaganda seferberliğine girişmişti. Sovyet propagandasının temel amacı, savaşın her ne pahasına olursa olsun Sovyetler Birliği tarafından kazanılacağına kitleleri inandırmak ve bu amaçla yürütülen faaliyetlerde insanların etkin bir şekilde rol almasını sağlamak olmuştur.

10 Huriye Kuruoğlu, *Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo*. (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006), 24-25.

11 Carol Strong & Matt Killingsworth, "Stalin The Charismatic Leader?: Explaining The 'Cult Of Personality' as A Legitimation Technique," *Politics, Religion & Ideology* 12, No: 4 (2011): 404.

12 E. Victoria Bonnell, *Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin* (Vol. 27). (USA: Univ of California Press, 1999), 221.

13 Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Çev., Kerim Bağrıaçık. (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), 218.

cumhuriyetlerde, Nazi Almanyası'na karşı yoğun bir propaganda seferberliğine girişmişti. Sovyet propagandasının temel amacı, savaşın her ne pahasına olursa olsun Sovyetler Birliği tarafından kazanılacağına kitleleri inandırmak ve bu amaçla yürütülen faaliyetlerde insanların etkin bir şekilde rol almasını sağlamak olmuştu. Bu amaçla, sinema, radyo, gazete, dergi, poster gibi dönemin önde gelen tüm kitle iletişim araçları Sovyet propagandası tarafından etkili bir şekilde kullanılmıştı.¹⁴ Diğer yandan Nazi Almanyası'nda da propaganda faaliyetleri yoğun bir şekilde sürdürülmüştü.¹⁵ Sovyet propagandası, etkisini en üst düzeye çıkarabilmek için cumhuriyet genelinde her bölgeye ulaşmaya çalışmıştı.

Başta *Pravda* gazetesi olmak üzere yazılı basın Sovyet propagandasında etkili bir şekilde kullanılmıştı. Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin gazetelerinde Naziler için "katiller" ve "kan içiciler" şeklinde yazılar çıkarılmıştı. Oluşturulan nefret söylemleri ile cumhuriyette Nazilere karşı güçlü bir kamuoyu oluşturulması amaçlanmıştı. Ayrıca yazılı basında Nazilere karşı savaşan Sovyet halkları da kahraman ve vatansefer olarak yansıtılmıştı. Böylece Kızıl Ordu'nun ihtiyaç duyduğu asker ihtiyacının, Sovyetler Birliği'nde yaşayan sivillerden de elde edilmesi amaçlanmıştı.¹⁶ Yine Sovyetler Birliği'nde, Nazilerin eleştirildiği ve Kızıl Ordu'nun kurtarıcı olarak yansıtıldığı pek çok propaganda amaçlı sinema filmi çekilmişti. Diğer yandan, Sovyet radyolarında Stalin'in Sovyet halklarının Nazilere karşı seferber olmasını isteyen yayınlara yer verilmişti. Sovyet radyoları, kısa dalga dışı yayınları ile 17 dilde propaganda mesajlarını yayınlamıştı.¹⁷ Böylece farklı milletlerden oluşan Sovyetler Birliği'nde, her kesime doğrudan etki edilmesi amaçlanmıştı.

Stalin'in en etkili propaganda silahlarından biri de propaganda amaçlı kullanılan posterler olmuştu. Posterlerin başarılı bir şekilde hazırlanması, poster üzerinde verilen propaganda mesajının kitlelerin hafızasında uzun süre yer edinmesini sağlayabilmişti.¹⁸ Bu amaçla Sovyet propagandası posterlerin hazırlanışına büyük önem vermiş, posterlerdeki görsellerin kitleler üzerinde istenen etkiyi oluşturması için profesyonel ressamlardan yardım almıştı. Posterlerde kullanılan görsel ve yazılı kodlarda, Stalinizm'in kitleler nezdinde yüceltilmesi amaçlanmıştı. Diğer yandan Stalin, Sovyetler Birliği'nde yaşayan tüm halklara kurtarıcı, kahraman ve bilge bir insan olarak sunulmuştu.

14 Sezer Akarcalı, *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*. (Ankara: İmaj Yayınevi, 2003), 212.

15 Peter Kenez, *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917-1929*. (The United Kingdom: Cambridge University Press, 1985), 9.

16 Onur Öymen, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 290.

17 Sezer Akarcalı, *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*, 214.

18 Erol Çankaya, *İktidar Bu Kapağın Altındadır: Gösteri Demokrasisinde Siyasal Reklamcılık*. (İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2008), 68.

Böylece kitlelerin sevgini kazanarak, Stalin üzerinde liderlik kültü inşa edilmeye çalışılmıştı.¹⁹ Stalin'in kült lider olarak inşa edildiği propaganda çalışmalarında abartı unsuru sıklıkla kullanılmıştı.²⁰ Sovyet propagandası, diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Ermenistan'da da Stalin'i cumhuriyetin yegana lideri olarak lanse etmişti.

Sovyet propagandası Stalin'i kült lider olarak inşa ederek, Stalinizm'in cumhuriyetteki meşruluğunu sağlamayı amaçlamıştı. Nitekim, kitlelerin Stalin'e güvenmesi ve onun aldığı kararları kayıtsız şartsız uygulaması, Stalinist yönetimin cumhuriyet içinde nüfuz elde edebilmesini sağlamıştı.²¹ 2. Dünya Savaşı'nda, Nazilerin Kızıl Ordu tarafından yenilmesi ve Nazi Almanyası'nın başkenti Berlin'in ele geçirilmesi, Stalin'e yönelik inşa edilen kült liderlik algısının güç kazanmasını sağlamıştı. Stalin, savaştan sonra iktidarı döneminde başlatmış olduğu beş yıllık kalkınma planlarını sürdürmüştü. Bu programlarda halkın desteğini alabilmek için de Sovyet propagandasını etkin bir şekilde kullanmıştı. 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin başına geçen Nikita Hruşçov, Stalin'in çizgisinden farklı bir yol takip etmişti. Hruşçov, iktidarı döneminde Stalin karşıtı bir politika izleyerek, Stalin döneminde yapılan pek çok uygulamayı eleştirmişti.²² Bu süreç, Sovyetler Birliği'nde Stalin karşıtı kesimlerin güç kazanmasına yol açarken, Stalin döneminde uygulanan propaganda faaliyetlerinin de ölümünden sonra uzun soluklu olamamasına neden olmuştu.

3. YÖNTEM

3. 1. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (ESSC), Sovyet propagandasının etkisini, Stalin iktidarı döneminde kullanılan propaganda amaçlı posterler üzerinden göstermektir. Böylece Ermenistan'ın Stalinizm altında yönetildiği dönemde ne tür propaganda faaliyetlerinin uygulandığı da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ile, ESSC dönemindeki Stalinist propaganda ile ilgili alandaki sınırlı çalışmaya katkı sağlanması amaçlanmıştır.

19 Anita Pisch, *The Personality Cult of Stalin in Soviet Posters, 1929–1953: Archetypes, Inventions And Fabrications*. (Australia: ANU Press, 2017), 87-88.

20 Graeme Gill, "The Soviet Leader Cult: Reflections on the Structure of Leadership in the Soviet Union," *British Journal of Political Science* 10, No: 2 (1980): 167.

21 E. Arfon Rees, "Leader Cults: Varieties, Preconditions And Functions," *In The Leader Cult in Communist Dictatorships*, (London: Palgrave Macmillan, 2004), 4.

22 Caner Çakı, "Komünizm İdeolojisinde Kült Lider Olgusu:" Berlin'in Düşüşü" Propaganda Filmi'nin Alımlama Analizi," *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, Sayı: 9 (2018): 98.

3. 2. Çalışmanın Önemi

Çalışma, alanda ilk olması, Ermenistan'da Sovyetler Birliği döneminde uygulanan propaganda faaliyetlerine ışık tutması, Stalin yönetiminin Ermenistan üzerindeki etkisini ortaya koyması gibi nedenlerden dolayı önem taşımaktadır.

3. 3. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

ESSC'de, Stalin'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri olarak göreve yaptığı dönemde (1924-1953), Sovyet propagandası tarafından basılan tüm propaganda amaçlı posterler çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Buna karşın tüm posterlere ulaşmanın güçlüğünden dolayı çalışmada örneklem kullanılmıştır. Çalışmada Ermeni Moskova Müzesi ve Milletler Kültürü'nce belirlenen dönemin etkili propaganda posterleri içerisinde amaçlı örneklem metodu kullanılarak belirlenen, Stalin döneminde kullanılan 5 propaganda amaçlı poster (Sovyet Eğitimi, Sovyet Ailesi, Vatan Savunması, Genel Taarruz, Sovyet Ermenistanı) örneklem olarak belirlenmiştir. Posterlerin beş ana başlık altında toplanarak incelenmesindeki temel neden, propaganda amaçlı posterlerin konu ve vermek istediği mesaj bakımından birbirleri ile benzer olmasıdır.

3. 4. Çalışmanın Sınırlılıkları

Sovyetler Birliği'nin ESSC üzerindeki propaganda faaliyetlerinin yalnızca propaganda amaçlı posterler üzerinden ve Stalin dönemi özelinde incelenmesi çalışmanın temel sınırlılığını meydana getirmektedir. Diğer yandan, çalışmada posterlerin yalnızca Fransız Dil Bilimci Roland Barthes'ın düz anlam ve yananlam boyutunda ele alınması da çalışmanın bir diğer önemli sınırlılığını meydana getirmektedir. Nitekim, göstergebilimde Ferdinand de Saussure'ün gösteren ve gösterilen, Lévi-Strauss'un Karşıtlıklar Modeli, Algirdas Julien Greimas'ın Eyleyenler Örnekçesi gibi farklı çözümleme yöntemleri bulunmaktadır.

3. 5. Çalışmanın Soruları

Çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

- Stalin döneminde, ESSC'deki propaganda amaçlı kullanılan posterlerde ele alınan temel konular nedir?

- Stalin döneminde, ESSC'deki propaganda amaçlı kullanılan posterlerde Stalinizm'in hangi yönleri ile ele alınmaktadır?
- Stalin döneminde, ESSC'deki propaganda amaçlı kullanılan posterlerde, Stalinizm'in inşasında hangi mitler inşa edilmektedir?
- Stalin döneminde, ESSC'deki propaganda amaçlı kullanılan posterlerde hangi metafor ve metonimilerden yararlanılmıştır.

3. 6. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada propaganda amaçlı posterler nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilimsel analize tabi tutularak incelenmiştir. Posterler, Fransız Dil Bilimci Roland Barthes'ın düz anlam, yanan anlam ve mit kavramları ışığında ele alınmıştır. Göstergebilim, göstergeler yoluyla meydana getirilen anlamların çözümlenmesini amaçlayan bir bilim dalıdır. Böylece göstergebilim, insanlara çevrelerindeki göstergelerin ne anlama geldiğini açıklayabilmektedir.²³ Göstergebilim, 20. yüzyılın ilk yarısında ABD'li Dil Bilimci Charles Sanders Peirce ve İsviçreli Dil Bilimci Ferdinand de Saussure'ün gerçekleştirdiği dil bilim alanındaki çalışmalar ile önem kazanmaya başladı. Bu dönemde göstergebilim, dil bilim içerisinde sınırlı bir alanda uygulanmaktaydı. 20. yüzyılın ikinci yarısında, Fransız Dil Bilimci Roland Barthes, göstergebilimi dar kalıplarından çıkararak, göstergebilimin resim, fotoğraf, müzik, film vb. pek çok alandaki göstergelerin çözümlenmesinde kullanılmasını sağladı.²⁴ Barthes, göstergebilimin temel konusunun iktidarın işlediği dil olduğunu söylemektedir.²⁵ Bu süreçte Barthes, mit kavramını ön plana çıkarır.²⁶ Mitler, egemen ideolojiyi meşrulaştırmak ve doğallaştırmak için kullanılmaktadır. Egemen değerler topluma, mitler aracılığıyla aktarılır. Yani, halka neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlatan ideolojik söylemler, mitleri aracı olarak kullanılmaktadır.²⁷ Barthes'ın göstergebilimsel anlayışının doğru bir şekilde çözümlenebilmesi için aşağıdaki kavramların bilinmesi gerekmektedir;

23 Emel Tanyeri Mazıcı ve Caner Çakı, "Adolf Hitler'in Korku Çekiciliği Bağlamında Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı," *Erciyes İletişim Dergisi* 5, Sayı: 3 (2018): 295.

24 İlhami Sığırcı, *Göstergebilim Uygulamaları, Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 30-31.

25 Roland Barthes, *Bir Deneme Bir Ders: Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi* Çev., Mehmet Rifat, Sema Rifat. 2. Baskı. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 57.

26 Nazife Güngör, *İletişim Kuramları ve Yaklaşımları*, 2. Baskı, (İstanbul: Siyasal Kitapevi, 2013), 233.

27 Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları. Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, 8. Baskı. (Ankara: Dipnot Yayınları, 2017), 123.

Düzanlam, Barthes, göstergebilimsel çözümlemenin düzanlam ve yananlam olmak üzere iki temel yapı üzerine inşa edildiğini söylemektedir.²⁸ Düzanlam, göstergelerin herkes tarafından kabul gören ortak anlamını oluşturmaktadır. Barthes, düzanlamın insanlar tarafından değişmeyen gerçeklik olarak kabul gördüğünü söylemektedir.²⁹

Yananlam, kültürden kültüre farklılaşabilen, öznel ve değişebilen anlamları ifade etmektedir.³⁰ Örneğin, siyah bir kedi düzanlam boyutunda bir hayvanı ifade ederken, yananlam boyutunda bir kültür içerisinde uğursuzluğun temsili de olabilmektedir.

Mit, bir kültürün çevresinde yaşananlar değişim ve gelişimleri açıklamak amacıyla oluşturduğu öyküleri ifade etmektedir.³¹ İdeolojik söylemlerde propaganda amaçlı mitler inşa edilebilmektedir. Nazilerin Yahudileri tüm kötülüklerin kaynağı olarak göstermesi propaganda amaçlı inşa edilen mitlere bir örnektir.

Metafor, Türkçede eğretileme olarak da kullanılmaktadır. Bir sözcüğün yerleşik anlamına yakın, ama onun değişik anlamlı bir başka sözcük yerine kullanılarak yapılan sapmacayı ifade etmektedir. Örneğin, kuru kafanın ölümü temsil eden metafor olarak kullanılması.

Metonimi, Türkçede düzsapmaca olarak da kullanılmaktadır. En özet tanımıyla, birbirleri arasında az veya çok bağlantı bulunan iki kavramdan birini diğersinin yerine kullanılmaktadır.³² Propaganda amaçlı oluşturulan bir poster üzerinden açıklandığında, posterde resmedilen bir kişinin İngiliz veya Fransız halkının tümünü temsilen kullanılması, onun metonimi işlevini gördüğü göstermektedir.

Simge, insanlar arasında belirli bir uzlaşmanın belirlenmesiyle meydana gelen göstergelerdir.³³ Örneğin, ideolojik bağlamda orak ve çekicinin Komünizm'in, gamalı haçın Nazizm'in simgesi olarak kullanılması.

28 Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, Çev., Mehmet Rifat, Sema Rifat. 8. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 84-85.

29 Roland Barthes, *S/Z*, Çev., Sündüz Öztürk Kasar (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016), 19.

30 Hasibe Kalkan Kocabay, *Tiyatroda Göstergebilim* (İstanbul: E Yayınları, 2008), 35.

31 John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çev., Süleyman İrvan. 5. Basım (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017), 185.

32 Peirce Guiraud, *Göstergebilim*, Çev., Mehmet Yalçın. 3. Baskı (Ankara: İmge Kitabevi, 2016), 145-146.

33 Mehmet Rifat, *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü: Kavramlar; Yöntemler; Kuramcılar; Okullar* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 206.

Son yıllarda göstergebilimsel analiz yönteminin Türkiye’de reklam çalışmalarında ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Gülada³⁴, “Korku Çekiciliği Kavramının Trafik Kazalarını Konu Alan Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı” adlı çalışmada Barthes’ın mit kavramları üzerinden trafik kazalarını korku çekiciliği bağlamında; Gülada ve Çakı³⁵, “Baudrillard’ın Tüketim Toplumu Boyutunda Jil Çorap Reklamı Örneği” adlı çalışmada da Barthes’ın düzanlam ve yananlam boyutunda tüketim toplumu boyutunda ticari bir reklamı göstergebilimsel analiz yöntemi kullanarak incelemiştir.

Çalışma kapsamında ise Barthes’ın göstergebilim kavramları propaganda posterleri üzerinden incelenmiştir.

4. ANALİZ

Çalışmanın bu bölümde çalışma kapsamında belirlenen propaganda amaçlı posterlerin göstergebilimsel analizi yapılmıştır.

4. 1. “Sovyet Eğitimi” Konulu Propaganda Posterleri

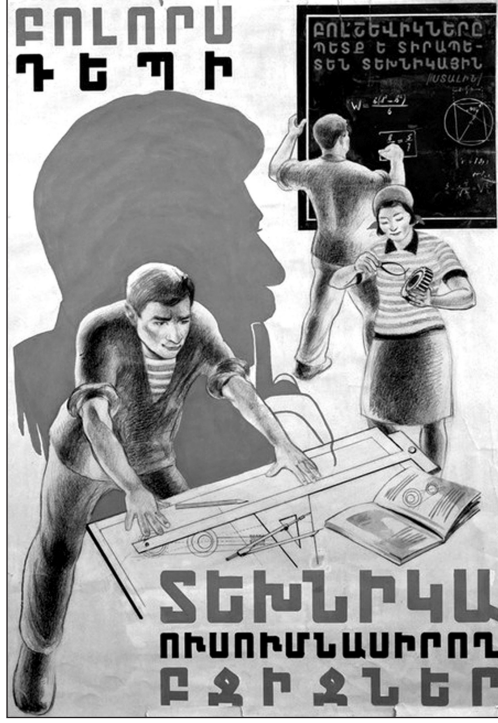
“Sovyet Eğitimi” konulu propaganda posterleri 1931 yılında, Stalin’in Sovyetler Birliği’nde nüfuzunu arttırmaya başladığı ve Birinci Beş Yıllık Plan’ın (1928-1932) ilan edildiği bir dönemde basılmıştır.³⁶ Poster, düzanlam boyutunda ele alındığında, posterde sunum kodları içerisinde iki erkeğin ve bir kadının üniversitenin bir sınıfında çalışmakta oldukları görülmektedir. Görsel kodlar içerisinde, erkeklerden biri cetvel ile masanın üzerinde ölçümde bulunmakta, diğer erkek tahtaya formüller yazmakta, kadın ise elindeki araçla bir cihaz üzerinde ölçümde bulunmaktadır. Görselin merkezinde, Stalin’in kırmızı renkte dev bir silueti konumlandırılmaktadır. Kinetik göstergeler içerisinde yer alan jest ve beden dili, Stalin’in üniversitede çalışmakta olan kişileri izlediğini göstermektedir. Görselde bulunan Ermenice yazılı kodlarda “Bolşeviklerin teknolojiye hakim olabilmeleri için güçlü bir ekipmana sahip olması gerektiği” vurgusu yapılmaktadır.

34 Mehmet Ozan Gülada. Korku Çekiciliği Kavramının Trafik Kazalarını Konu Alan Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1, Sayı: 2 (2018): 131.

35 Mehmet Ozan Gülada ve Caner Çakı. “Baudrillard’ın Tüketim Toplumu Boyutunda Jil Çorap Reklamı Örneği.” *1. Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Kongresi*, Antalya, (2018): 88.

36 T. Ivan Berend, *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, Çev., Serpil Çağlayan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 198.

Resim 1: “Sovyet Eğitimi” Konulu Propaganda Posteri

Yananlam boyutunda ele alındığında, posterde Stalin'in başlatmış olduğu Birinci Beş Yıllık Plan'ın Ermenistan'a yönelik propaganda yansıması ortaya çıkmaktadır. Görselde resmedilen öğrenciler, Ermenistan'daki tüm öğrencilerin metonimi olarak kullanılmıştır. Öğrencilerin hemen arkasında da Stalin'in görsel kodunun yer alması, Ermeni öğrencilerin Stalin'in yönetiminde Ermenistan'ı teknolojik bakımından ileri seviyelere taşımak için çalıştıkları vurgusunu yapmaktadır. Stalin, posterdeki sunum kodları içerisinde Ermeni halkının gözünde tıpkı Vladimir Lenin gibi kült lider olarak inşa edilmektedir. Nitekim, posterde Stalin, “kahraman” ve “önder” metaforları olarak sunulmaktadır. Posterde, Ermenistan'ın teknolojiye hakim olmasının, güçlü bir ekipman ve bu ekipmanı kullanabilen kalifiye bir kadro ile mümkün olabileceğine vurgu yapılmaktadır. Böylece Ermenistan'ın güçlü ve refah bir devlet olabilmesi için, Stalin'in izinden gitmesi gerektiğine yönelik posterde propaganda amaçlı mit inşa edilmeye çalışılmaktadır.

4. 2. “Sovyet Ailesi” Konulu Propaganda Posterleri

“Sovyet Ailesi” konulu propaganda posterleri 1935 yılında Stalin’in İkinci Beş Yıllık Planı (1933-1937) ilan ettiği bir dönemde basılmıştır. Poster düzenlem boyutunda ele alındığında, posterde bir ailenin Sovyetler Birliği’ne ait ve üzerinde orak ve çekiçin yer aldığı bir bayrak ile yürüdüğü görülmektedir. Bayrağın üzerinde Ermenice yer alan yazılı kodlarda, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin 15. yılında olduğuna dair vurgu yapılmaktadır. Sunum kodları içerisinde ailenin beden dili ve jestleri, mutlu oldukları izlenimini ortaya çıkarmaktadır. Posterde yer alan görsel kodlar içerisinde, ailenin kırsal bir alanda olduğu görülmektedir. Nitekim, posterde inekler otlamakta, traktörler tarlaları sürmektedir. Posterde, Ermenice “Mutlu ve müreffeh bir kolektif çiftlik hayatına giderken” şeklinde yazılı kodun yer aldığı görülmektedir.

Resim 2: “Sovyet Ailesi” Konulu Propaganda Posterleri

Yananlam boyutunda ele alındığında, posterde Stalin’in önderliğinde başlatılan İkinci Beş Yıllık Plan’a vurgu yapıldığı (1933-1937) görülmektedir. Nitekim, posterde görsel kodlar içerisinde yer alan çiftlikler, Stalin’in kalkınma planında vurguladığı, kırsal alandaki üretim merkezlerinin metonimidir. Görselde yer

alan dağ da, Ermenistan'ın dağlık bölgelerine vurgu yapılması amacıyla kullanılmıştır. Posterde yer alan "Mutlu ve müreffeh bir kolektif çiftlik hayatına giderken" şeklindeki Ermenice yazılı kod Stalin'in kalkınma planına doğrudan vurgu yapmaktadır. Görselde resmedilen aile de, Stalinizm'in idealize ettiği üreten Ermeni ailesinin metonimi olarak posterde yer almaktadır. Sunum kodları içerisinde Stalinizm, "refah" ve "üretim" metaforları olarak yansıtılmaktadır. Ailenin elinde taşıdığı kırmızı bayrak ve üzerinde ESSC'nin

Görselin arkasında dağ, fabrika ve petrol tesislerinin yansıtıldığı görülmektedir. Posterde Ermenice "Kafkasya'nın kapılarını kapatacağız!" benzeri yazılı kod yer almaktadır.

15 kuruluş yılına vurgu yapan yazılı kod, görselde Stalinizm'i simgelemektedir. Ailenin bayrağı taşıması ve jestlerinden mutlu olduklarını göstermeleri, posterde Ermeni halkının Stalin'in uyguladığı politikalarından hoşnut olduğuna yönelik propaganda mitinin inşa edilmesini sağlamaktadır. Diğer yandan posterdeki görsel kodlar içerisinde Ağrı Dağı'nın benzeri bir görsele yer verildiği görülmektedir. Buna karşın dağın Ağrı Dağı olduğuna yönelik doğrudan görsel ve yazılı kod posterde bulunmamaktadır. Bu açıdan

dağın doğrudan Ağrı Dağı olduğuna yönelik bir çıkarımda bulunmak uygun olmamaktadır.

4. 3. "Vatan Savunması" Konulu Propaganda Posteri

"Vatan Savunması" konulu propaganda posteri, 1942 yılında Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği ile savaş halinde olduğu bir dönemde basılmıştır. Bu dönemde Naziler, Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'daki topraklarının önemli bir kısmını ele geçirmiş ve başkent Moskova'nın önlerinde kadar gelmiştir. Poster, düz anlam boyutunda ele alındığında görselde üç erkeğin resmedildiği görülmektedir. Sunum kodları içerisinde; posterin solunda yer alan erkek yerel kıyafetler, ortada konumlandırılan erkek asker üniforması, posterin sağ tarafında yer alan erkek ise işçi kıyafetleri içerisinde gösterilmektedir. Her üç erkeğin elinde de, tüfek bulunmaktadır. Sunum kodlarında erkeklerin jestlerinde kararlılık mesajı verilmektedir. Görselin arkasında dağ, fabrika ve petrol tesislerinin yansıtıldığı görülmektedir. Posterde Ermenice "Kafkasya'nın kapılarını kapatacağız!" benzeri yazılı kod yer almaktadır.

Resim 3: “Vatan Savunması” Konulu Propaganda Posterleri

Yananlam boyutunda poster, Nazilerin 1942 yılında başlattıkları Stalingrad Savaşı'nı konu edinmektedir. Naziler, 1942 yılında Kafkasya'nın kuzeyinde kadar ilerlemişler ve Stalin'in ismini taşıdığından Sovyetler Birliği için manevi bir öneme sahip olan Stalingrad Şehri'nin önünde durmuşlardı. Naziler, Stalingrad'ı alarak Kafkasya'ya ulaşmayı ve bölgedeki zengin petrol yataklarını ele geçirmeyi planlamaktaydı. Bu amaçla Alman General Friedrich Paulus komutasındaki Alman Ordusu, Stalingrad şehrine büyük bir saldırı başlatmıştı.³⁷ Sovyetler Birliği, Nazileri durdurabilmek için tüm Sovyet cumhuriyetlerinde asker toplamak için yoğun bir propaganda çalışması yürütmüştür. Görselde asker üniforması içerisinde yer alan erkek, Kızıl Ordu'nun, yerel kıyafet ve işçi kıyafeti içerisinde bulunan erkekler ise Ermeni halkının metonimi olarak kullanılmıştır. Askerin, Ermeni erkeklerin önünde bulunması, Kızıl Ordu'nun Ermeni halkını komuta ettiğine vurgu yapmaktadır. Posterde yer alan dağ resimleri Ermenistan'ı simgelemek için kullanılmıştır. Diğer yandan posterde yer alan petrol tesisleri de, Nazilerin ele geçirmeye çalıştığı petrol bölgesini yansıtan metonimlerdir. Sunum kodları içerisinde

37 Kenneth John Macksey, *İkinci Dünya Savaşı'nda Askeri Hatalar*, Çev., M. Tanju Akad (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 78.

Ermeni erkekler, “kahraman” metaforu olarak gösterilmektedir. Posterde, Ermenilerin cumhuriyetlerini savunmak için Nazilere karşı savaşaacağına dair propaganda miti inşa edilmektedir. Böylece Sovyetler Birliği, Ermeni halkını savaşa doğrudan dahil ederek, Nazilerin Stalingrad şehrini ele geçirmesi durumunda Kafkasya Dağları’nda büyük bir savunma savaşı yapmayı amaçlamıştır.

4. 4. “Genel Taarruz” Konulu Propaganda Posterleri

“Genel Taarruz” konulu propaganda posterleri 1943 yılında, Nazi Almanyası’nın Stalingrad ve Kursk Muharebelerini kaybettiği, Sovyetler Birliği’ne saldırılarının durduğu ve savunmaya geçtiği bir dönemde basılmıştır. Nazilerin savaşı kaybedecekleri belli olmaya başlamıştı. Buna karşın Nazilerin, işgal ettikleri yerlerden çıkarılmaları için nihai bir saldırı gerekmektedir.³⁸ Poster düz anlam boyutunda ele alındığında, posterin sağ tarafında yerel kıyafetler içerisinde bir kadın ve erkek görsellerinin yansıtıldığı görülmektedir. Sunum kodları içerisinde görselde kullanılan her iki kişinin, beden dilleri bir yöne doğru saldırıya geçtikleri mesajını vermektedir. Erkeğin bir elinde süngü (veya bir kılıç), diğer elinde ise el bombası bulunmaktadır. Posterde kadın ve erkeğin arkasında Sovyetler Birliği döneminde Komünist Parti Merkez Komitesi’nin resmi yayın organı olan Pravda’nın (Правда) manşeti resmedilmektedir. Görselin merkezinde ise kırmızı bir bayrağın dalgalandığı görülmektedir. Posterin sol tarafında da saldırıya geçen tanklar ve uçaklar yansıtılmıştır. Posterin en arkasında da dağ resimleri konumlandırılmıştır. Posterde Ermenice “İleri, İstilacıların yenilgisi ve ülkemizden sürülmeleri için ileri!” şeklinde yazılı kod yer almaktadır.

38 Henry Kissenger, *Diplomasi*, Çev., İbrahim H. Kurt. 9. Baskı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010), 376.

Resim 4: “Vatan Savunması” Konulu Propaganda Posterleri

Yananlam boyutunda görselde, Sovyetler Birliği'nin Stalin önderliğinde Nazi Almanyası'na ve müttefiklerine yapılan genel taarruzu konu edinilmektedir. Görselde yer alan kadın ve erkek, yerel kıyafetler içerisinde Ermeni halkının metonimi olarak kullanılmıştır. İkisinin arkasından gelen tanklar ve uçaklar Kızıl Ordu'nun metonimi olarak yer almıştır. Ayrıca yukarı kaldırılmış olan kırmızı bayrak hem Sovyetler Birliği'ni hem de Kızıl Ordu'yu temsil etmektedir. Diğer posterlerde olduğu gibi, Ermenistan'ı simgelemek amacıyla posterin en arkasında dağ görselleri yerleştirilmiştir. Posterdeki Ermenice “İleri, İstilacıların yenilgisi ve ülkemizden sürülmeleri için ileri!” yazılı kod, Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'nden çıkarılmasına vurgu yapmaktadır. Naziler doğrudan Ermenistan'ı işgal etmemiş olmasına karşın, posterde verilen propaganda mesajında, Ermenistan ve Rusya bir bütün olarak değerlendirilerek, Nazilere karşı topyekun bir saldırının başlatılmasına vurgu yapılmaktadır. Posterde Ermeni vatandaşları “kahraman”, Sovyetler Birliği de “kurtarıcı” metaforları olarak sunulmuştur. Posterdeki görsel ve yazılı kodlar bir bütün olarak ele alındığında, posterde Ermenilerin vatanlarını korumak amacıyla Nazilere karşı taarruza geçeceklerine dair propaganda miti inşa edilmeye çalışılmaktadır.

4. 5. “Sovyet Ermenistanı” Konulu Propaganda Posterleri

“Sovyet Ermenistanı” konulu propaganda posterleri, Nazi Almanyası'nın kayıtsız şartsız teslim olduğu ve 2. Dünya Savaşı'nın Avrupa kıtasında sonlandığı 1945

yılında basılmıştır. Poster düzenlem boyutunda ele alındığında görselde Ermenistan'ın farklı bölgelerini temsil eden yerel kıyafetler içerisinde erkek ve kadınların yansıtıldığı görülmüştür. Posterde, Ermenistan'da üretilen ürünler yansıtılmaktadır. Görselde resmedilen kişilerin sağ göğüslerinde Sovyetler Birliği'ne ait madalyalar yer almaktadır. Poster, 2. Dünya Savaşı döneminde kullanılan diğer iki posterin aksine gök yüzünü aydınlık olarak yansıtmıştır. Kinetik göstergeler içerisinde yer alan jestler, posterde yer alan herkesi mutlu olarak aktarmaktadır. Posterde, incelenen diğer posterlerden farklı olarak Ermenicenin yerine Rusça yazılı kodları kullanılmıştır. Görsellerin hemen altında yer alan Rusça yazılı koddaki "Sovyet Ermenistan'ı 25 yaşında!" şeklinde vurgu yapılmakta ve kod "Bunlar güç ve gençlik yılları, giderek daha fazla zafer kazanma arzusunda olan Ermeni halkına kardeşçe selamlar" şeklinde devam etmektedir.

Resim 5: "Sovyet Ermenistanı" Konulu Propaganda Posteri

1945 yılında, 2. Dünya Savaşı'nın son bulmasından sonra Stalin, Dördüncü ve Beşinci Beş Yıllık Planları yürürlüğe koydu. Stalin, yürürlüğe konan planlar çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin savaşta uğradığı büyük yıkımın yaralarını sarmayı amaçlamaktaydı.³⁹ Yananlam boyutunda poster incelendiğinde, posterin Stalin'in kalkınma planlarının propagandasına yönelik olarak basıldığı görülmektedir. Posterde resmedilen kişiler yerel kıyafetler içerisinde Ermenistan halkının metonimi olarak kullanılmıştır. Ermenilerin göğüslerinin üzerinde asılı olan Sovyet madalyaları, 2. Dünya Savaşı'nda Ermenilerin Nazilere karşı savaşarak elde ettiği zaferlere atıfta bulunmaktadır. Diğer yandan görselde kullanılan ürünler Ermenistan'da üretilen ürünlerin metonimi olarak kullanılmıştır. Bu posterde de dağ resimleri, Ermenistan'ı simgelemektedir. Görsel kodlar içerisinde Ermeni halkı "çalışkan" metaforu olarak yansıtılmaktadır. Posterde Ermenilerin, Stalin'in uyguladığı kalkınma planlarına riayet ederek çalıştığına yönelik propaganda amaçlı mit inşa edilmeye çalışılmıştır. Posterdeki görsel kodlarda, havanın aydınlık olması 2. Dünya Savaşı'nın zor günlerinin bittiğine doğrudan vurgu yapmaktadır.

SONUÇ

Çalışma kapsamında, Stalin döneminde ESSC'ye yönelik propaganda amaçlı oluşturulan posterler göstergebilimsel analiz yöntemi ışığında değerlendirilmiştir. Posterlerde genel olarak Stalin'in Sovyetler Birliği'nde yürürlüğe koyduğu beş yıllık kalkınma planlarının ve 2. Dünya Savaşı'nın konu edildiği görülmüştür. Sovyet propagandası, beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde Ermeni halkının doğrudan cumhuriyet genelinde ilan edilen üretim seferberliğine katılmasını istemiştir. Diğer yandan, 2. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası'na karşı verdiği mücadelede Ermeni halkının Kızıl Ordu'nun yanında yer alması için yoğun bir propaganda çalışması yürütülmüştür. Bu süreçte, Sovyetler Birliği, Stalinizm'in "birlik" ve "bütünlük" kavramlarını propaganda amaçlı ön plana çıkararak, Ermeni toplumu üzerinde nüfuz elde etmeye çalışmıştır.

Posterlerin göstergebilimsel analizinden elde edilen bulgularda, Sovyetler Birliği'nin ESSC üzerinde propaganda amaçlı mitler inşa etmeye çalıştığı görülmüştür. Bu kapsamda;

- Stalinizm'in cumhuriyete düzen getirdiği,
- Ermeni halkının SSCB içerisinde olmaktan mutlu olduğu;

39 V. Nicholas Riasanovsky & D. Mark Steinberg, *Rusya Tarihi*, Çev. Figen Dereli (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011), 575.

- Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Stalin'in Ermeni halkının refahı için çalıştığı,
- Nazilere karşı verilecek savaşın Ermenistan'ın bağımsızlık savaşı olduğu şeklinde propaganda amaçlı mitler inşa edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Sovyet propagandası tarafından Stalin'in Ermeni halkının gözünde kült lider olabilmesi için çalışıldığı görülmüştür. Bu amaçla posterlerdeki gerek görsel gerekse yazılı kodlarda Ermeni halkının mevcut Stalinist yönetim içerisinde mutlu yansıtılması için büyük çaba sarf edilmiştir.

Propaganda amaçlı basılan posterlerde Stalinizm'in Ermeni toplumu nezdinde yüceltilmesi için; Stalinizm "refah", "bolluk", "düzen" vb. olumlu metaforlar üzerinden propaganda posterlerine yansıtılmıştır. Posterlerde Ermeni halkını temsil eden metonimlerin, genel olarak Stalinizm'in idealize ettiği Ermeni kişilikleri olduğu görülmüştür

Propaganda amaçlı basılan posterlerde Stalinizm'in Ermeni toplumu nezdinde yüceltilmesi için; Stalinizm "refah", "bolluk", "düzen" vb. olumlu metaforlar üzerinden propaganda posterlerine yansıtılmıştır. Posterlerde Ermeni halkını temsil eden metonimlerin, genel olarak Stalinizm'in idealize ettiği Ermeni kişilikleri olduğu görülmüştür. Nitekim, kullanılan metonimlerde, "Ermeniler Stalin'in kalkınma planları çerçevesinde üretime katkı sağlıyor, eğitim faaliyetlerine katılıyor, Nazilere karşı verilen savaşta Sovyetler Birliği için tüm benliği ile savaşıyor" şeklinde posterlerde yansıtılmıştır.

Çalışmada analiz edilen posterlerde sosyalizm ideolojisinin sanat ve edebiyata yansımaları olarak kabul edilen ve 1930'lu yıllarda ortaya çıkan sosyalist gerçekçilik doktrinin etkisinin yoğun bir şekilde ortaya çıktığı görülmüştür. Doktrin çerçevesinde sosyalist ideolojinin idealizminin ortaya çıkarılması için kitlelere örnek olacak kişilerin sunumu amaçlanmıştır. Posterlerde Ermeni toplumunun kültürel yapısı ile sosyalist gerçekliğin dışı vurumunun harmanlandığı ortaya çıkarılmıştır. Böylece Sovyet propagandasının Stalinizm'in idealize ettiği kişilerin Ermeni toplumunu yansıtan görsel kodlar içerisinde sunulduğu ortaya çıkarılmıştır. Diğer bir deyişle propaganda posterlerinde sosyalist gerçekliğin Ermenistan'ın ulusal kalıpları içerisinde temsil edildiği bulunmuştur.

Özetle, çalışma kapsamında incelenen propaganda amaçlı posterlerde, Sovyetler Birliği'nin dönemin ideolojik söylemlerini doğrudan posterlere aktardığı ve Ermeni halkının istediği yönde hareket etmesini amaçladığı

görülmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular, Stalin döneminde ESSC üzerine uygulanan propaganda faaliyetleri hakkında bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır. Buna karşın dönemin propaganda faaliyetleri, yalnızca propaganda amaçlı posterler üzerinden değerlendirilmiştir. Gelecek çalışmaların, posterlerin haricinde diğer kitle iletişim araçları üzerinden ESSC üzerindeki Sovyet propagandasını ele alması, alana daha da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akarcacı, Sezer. *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2003.
- Aziz, Aysel. *Siyasal İletişim*. 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007.
- Berend, T. Ivan. *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. Çev., Serpil Çağlayan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Barthes, Roland. *Bir Deneme Bir Ders: Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi*. Çev., Mehmet Rifat, Sema Rifat. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*. Çev., Mehmet Rifat, Sema Rifat. 8. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Barthes, Roland. *S/Z*. Çev., Sündüz Öztürk Kasar. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016.
- Bonnell, E. Victoria. *Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin (Vol. 27)*. USA: Univ of California Press, 1999.
- Çakı, Caner. "Nazi Almanyası Etkisindeki İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'nin Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme." *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 11, Sayı: 2 (2018): 252-272.
- Çakı, Caner. "Komünizm İdeolojisinde Kült Lider Olgusu: "Berlin'in Düşüşü" Propaganda Filmi'nin Alımlama Analizi." *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, Sayı: 9 (2018): 94-113.
- Çakı, Caner ve Gülada, Mehmet Ozan. "Vichy Fransası'nda İşgal Propagandası." *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7, Sayı: 1 (2018): 53-80.
- Çakı, Caner ve Topbaş, Hasan. "Almanya İçin Alternatif Partisi'nin Göçmen Karşıtı Propaganda Faaliyetlerini 2017 Alman Federal Seçimleri Üzerinden Okumak." *Erciyes İletişim Dergisi* 5, Sayı: 4 (2018): 59-74.
- Çankaya, Erol. *İktidar Bu Kapağın Altındadır. Gösteri Demokrasisinde Siyasal Reklamcılık*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2008.
- Domenach, Jean Marie. *Politika ve Propaganda*. Çev., Tahsin Yücel, 2. Basım. İstanbul: Varlık Yayınları, 2003.

- Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev., Süleyman İrvan. 5. Basım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017.
- Gill, Graeme. "The Soviet Leader Cult: Reflections on the Structure of Leadership in the Soviet Union." *British Journal of Political Science* 10, No: 2 (1980): 167-186.
- Gökçe, Mustafa. "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme." *Turkish Studies* 6, Sayı: 1 (2011): 1111-1126.
- Guiraud, Peirce. *Göstergebilim*. Çev., Mehmet Yalçın. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2016.
- Gülada, Mehmet Ozan. "Korku Çekiciliği Kavramının Trafik Kazalarını Konu Alan Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı." *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1, Sayı: 2 (2018): 131-143.
- Gülada, Mehmet Ozan ve Çakı, Caner. "Baudrillard'ın Tüketim Toplumu Boyutunda Jil Çorap Reklamı Örneği." *1. Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Kongresi*, Antalya, 2018.
- Güngör, Nazife. *İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar*. 2. Baskı, İstanbul: Siyasal Kitapevi, 2013.
- Gürün, Kamuran. *The Armenian File, The Myth of Innocence Exposed*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Hart, Basil Liddell. *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Çev., Kerim Bağrıaçık. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.
- Jowett, S. Garth & O'donnell, Victoria. *Propaganda & Persuasion*. USA: Sage, 2014.
- Kalkan Kocabay, Hasibe. *Tiyatroda Göstergebilim*. İstanbul: E Yayınları, 2008.
- Kenez, Peter. *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917-1929*. The United Kingdom: Cambridge University Press, 1985.
- Kissinger, Henry. *Diplomasi*. Çev., İbrahim H. Kurt. 9. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

- Kuruoğlu, Huriye. *Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.
- Macksey, Kenneth John. *İkinci Dünya Savaşı'nda Askeri Hatalar*. Çev., M. Tanju Akad. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Matossian, Mary Allerton Kilbourne. *The Impact of Soviet Policies in Armenia*. Holland: Brill Archive, 1955.
- Öymen, Onur. *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
- Pisch, Anita. *The Personality Cult of Stalin in Soviet Posters, 1929–1953: Archetypes, Inventions And Fabrications*. Australia: ANU Press, 2017.
- Rees, E. Arfon. “Leader Cults: Varieties, Preconditions And Functions.” In *The Leader Cult in Communist Dictatorships*, 3-26. London: Palgrave Macmillan, 2004.
- Riasanovsky, V. Nicholas, & Steinberg, D. Mark. *Rusya Tarihi*. (Çev. Figen Dereli). İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011.
- Rifat, Mehmet. *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü: Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Sığırcı, İlhami. *Göstergebilim Uygulamaları, Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Strong, Carol & Killingsworth, Matt. “Stalin The Charismatic Leader?: Explaining the ‘Cult of Personality’ as a Legitimation Technique.” *Politics, Religion & Ideology* 12, No: 4 (2011): 391-411.
- Tanyeri Mazıcı, Emel ve Çakı, Caner. “Adolf Hitler’in Korku Çekiciliği Bağlamında Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı.” *Erciyes İletişim Dergisi* 5, Sayı: 3 (2018): 290-306.
- Yaylagül, Levent. *Kitle İletişim Kuramları. Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. 8. Baskı. Ankara: Dipnot Yayınları, 2017.